

Порівняльне літературознавство

LXXV

Олександр Несторович Мушкудіані – відомий літературознавець, критик, перекладач, доктор філологічних наук, професор. Народився 22 квітня 1938 року в селищі міського типу Местіа Местійського району Грузії. Закінчив Київський державний педагогічний інститут імені М. Горького (нині – Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова) й аспірантуру. У 1972 – 1996 рр. працював молодшим і старшим науковим співробітником Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН України. Директор науково-дослідного Інституту сходознавства, завідувач кафедри української та світової культури й літератур Київського міжнародного університету.

Автор монографій “З історії українсько-грузинських літературно-культурних взаємин XIX – початку XX ст.”, “Грузинсько-українські літературно-мистецькі зв’язки 20–30-х років XX ст.”, “Біля витоків індійської та іранської

О. Мушкудіані зі студентами Київського міжнародного університету

літератур”, “Сааді. Життя і творчість”, “Грузинська світлиця Івана Франка”, “Симфонія грузинської Шевченкіани”, “За горами гори (Шевченко в грузинській літературі)”; понад 200 статей, оглядів, рецензій у періодиці. Переклав та видав зі своїми передмовами “Пам’ятки давньогрузинської літератури (V–X ст., твори Я. Цуртавелі, І. Сабанідзе, Г. Мерчуле, В. Зарзмелі та ін.), “Новели” Ш. Арагвіспірелі, повість Л. Ардазіані “Соломон Ісакич Меджганушвілі”, “Оповідання” Г. Дочанашвілі, збірку Н. Думбадзе “Я бачу сонце” (повість і новели), новели К. Гамсахурдіа, А. Гасвіані, Н. Лордкіпанідзе, Н. Хундадзе, романи останнього “Новели”, “Миргородські ночі”, “На бистрині”, повість Д. Чонкадзе “Сурамська фортеця”, збірки “Гроно мудрості” (Грузинські народні казки), “Сванські народні пісні”, а також окремі твори І. Чавчавадзе, Т. Табідзе, Г. Чиковані та інших, надруковані в журналах “Вітчизна”, “Дніпро”, “Всесвіт” і газеті “Літературна Україна”.

З української на грузинську перекладав твори І. Франка. Видав збірку лірики Т. Шевченка грузинською мовою зі своїм переднім словом.

Пише грузинською та українською мовами. Нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради Грузії та грузинським Орденом Честі. Член Національної спілки письменників України з 1988 р.

Олександр Мушкудіані

УДК 821.35 (479.22)-992:821. 161.2]09

ШЕВЧЕНКО В ОЦІНЦІ КОНСТАНТИНЕ ГАМСАХУРДІА

У статті йдеться про нарис відомого грузинського письменника К. Гамсахурдіа “Українська Феміда” – враження від подорожі Україною 1930 р. – та про його зв’язки з українськими літераторами.

Ключові слова: грузинські письменники, Констанине Гамсахурдіа, Микола Бажан, степ, Тарас Шевченко.

Oleksandr Mushkudiani. Taras Shevchenko in Konstantine Gamsakhurdia's view

The paper deals with the sketch “Ukrainian Justice” by a well-known Georgian writer K. Gamsakhurdia which portrays his impressions of travelling through Ukraine in 1930, and also with his relations with Ukrainian men of letters.

Key words: Georgian writers, Konstantine Gamsakhurdia, Mykola Bazhan, steppe, Taras Shevchenko.

Творчість Константине Гамсахурдіа (15 травня 1893 – 17 липня 1975) заслужено посіла визначне місце в історії багатовікової грузинської літератури. Прозаїк, поет, перекладач, публіцист і передовсім великий патріот своєї батьківщини, він упродовж більш як шістдесяти років самовіддано працював на ниві її культури.

Творча спадщина його досить велика: вірші, оповідання, романи, есе, нариси. Друкуватися почав 1914 р., й аж до 1975 р. з-під його пера виходили твори, які підносили грузинське письменство на новий щабель, ставили його на рівень європейської літератури. Життєвий шлях митця був дуже складний, багатий на події – радісні, щасливі, а частіше – гіркі та лихі. Усе це не могло не відбитися на його творчості. Утім він завжди залишався оптимістом.

Надзвичайно проникливі й емоційні твори К. Гамсахурдіа нікого не залишали байдужим: у його слові буяла природа Грузії, лунав могутній багатоголосий спів гір і водоспадів і, що найголовніше, оживала в художній формі науково вивірена історія рідного народу, ця правдива минувшина, майстерно втілена в досконалі образи живих людей, передана через їхні настрої і вчинки.

К. Гамсахурдіа щиро любив Україну. Високо цінував українську літературу, творчість її чудових представників, зокрема Т. Шевченка, П. Тичину, М. Бажана, Ю. Яновського.

1933 року тбіліське видавництво “Федерація” випустило його подорожній нарис “Українська Феміда”. Ця книжка з’явилася внаслідок поїздки грузинського письменника в Україну 1930 р. У ній уміщено великий інформаційний матеріал. У нарисі, написаному за всіма законами публіцистики, автор уважно фіксує побачене. Основна тема твору – минуле й сучасне України, і, по можливості вгадати, прийдешне.

Книжка має оригінальну архітектуру і складається з розділів: “Бейти Фізулі і цивілізація”, “Огненне місто”, “Пара куріпок”, “Слідами Давида Гурамшвілі”, “Українське вугілля”, “У столиці України”, “У Києві”.

Письменник ніби готує читача до зустрічі з Україною. Хоча постать Т. Шевченка не була основною темою праці, однак йому приділено велику увагу. У перших розділах, де мова йде про Азербайджан та про Баку, з’являється також образ України. Ведучи бесіду про економіку, письменник зазначає: “Грузія вічно буде магнітом білого вугілля (ідеться про потенціал водних ресурсів у гідроелектроенергетиці. – О. М.), бо по всьому Заході жодна з річок країн не має такої динамічної сили, як грузинські. Україна зі своїм Донбасом завжди лишатиметься магнітом вугілля, а Азербайджан – володарем вогню” [3, 19].

В Україну письменник їхав через Північний Кавказ. Згадуючи події першої половини XIX ст., К. Гамсахурдіа наголошує: “На Північному Кавказі тиранія Романових зустрілася із цивілізаційно-відсталими етнічними одиницями, які, проте, були носіями великої духовної сили” [3, 31]. Саме в цій частині нариса, згадуючи давно минулі події, автор зазначає: “Тарас Шевченко, найбільший письменник України, гідно оцінив той великий опір, який точився на Кавказі в 1800 – 1870-х роках проти варварської агресії Романових. У своїй геніальній поемі “Кавказ” він шле свій братерський привіт повсталим Північно-Кавказцям і з незрівнянною майстерністю викриває агресію романовських військ, приховану за цивілізаційною та християнською релігійною місіями” [3, 26-27]. Обурений тодішніми подіями на Кавказі й розгортаючи цю ж тему, автор указує на зруйновані села чеченців, інгушів, балкарів та інших народів Північного Кавказу”. Тут же К. Гамсахурдіа згадує про грузинського письменника О. Казбеґі [3, 32], у талановитих оповіданнях якого точно й усебічно змальовано картини варварства, що його чинили тут “цивілізовані” російські війська. “Уся суспільна думка, – пише К. Гамсахурдіа – преса, журналістика і письменство, коли чинилися нечувані знущання з народу під час Кавказької кампанії, була на боці Романових. Лише Тарас Шевченко й Толстой (очевидно, ідеться про повість Л. Толстого “Хаджі Мурат”. – О. М.), насмілилися нагородити їх заслуженими епітетами “м’ясники”, “розбійники”. Європа в цей час, як завжди, і цього разу відіграла роль Шахер-Махера” [3, 32].

Проїжджаючи через землі Північного Кавказу, письменник думає про те, що десь тут у горах має бути верхів’я гори Гуніб, де Шаміль передав свою гостру шаблю Барятинському. “Гуніб, – пише автор, – гіркий і чорний Ватерлоо Шаміля! Так мало відгуків у грузинській поезії про Шаміля! Не лише в грузинській, а й у світовій. Геніальний воїн, ще більший повстанець, вождь народу... Якби

Шаміль народився на Заході, європейські історики поставили б Усесвіт на ноги” [3, 34-35].

Далі, міркуючи над долею великого грузинського поета Д. Гурамішвілі, К. Гамсахурдіа пише: “Біографія поета – ключ до його творчості. Жоден поет, – веде він далі, – без біографії не створив великого творіння” [3, 38]. Безумовно, тут автор мав на увазі й Т. Шевченка. Адже для грузинського письменника “геній не що інше, як великий талант у супрязі з енергією” [3, XXX]. Поза сумнівом, ці слова стосуються й Т. Шевченка. В іншому місці читаємо: “Існує якась потаємна пропорція між почуттями поета і його резонансом” [3, 38]. Це так само сказано і про Т. Шевченка.

“Вугілля України веде мене й до Шевченкової країни” [3, 55], – пише К. Гамсахурдіа.

Із трепетом у душі наближався мандрівник до тодішньої столиці України – Харкова. Перед його очима виникають степи... Вони йому нагадують безмежне море: “Усього кілька днів тому в Кобулеті (грузинське місто. – О. М.) я дивився на Чорне море. Які простори, яке безмежжя, як далеко обрій! Тепер через віконця вагона я бачу степи. У нас лише на Чорному морі можна побачити такий ледь затуманений простір. Степи дуже нагадують мені панораму моря” [3, 46]. У таких роздумах, пройнятих певною ностальгією за батьківщиною, він чує рядки з вірша Павла Тичини:

Нікого я так не люблю,
Як вітра вітровіння...

Ці рядки сучасного йому українського поета спрямовують думки К. Гамсахурдіа не лише на сучасне, а й у минуле України. “Перед моїм зором виринають силуети кіннотників різних народів, що гарцювали колись тут: хозари, гуни, печеніги, сармати, лицарі Запорозької Січі, війська Тамерлана... і пікети Романових. Маю признатися вам, українські друзі, ми, горці, відчуваємо велику безпорадність у ваших степах. Я особливо розгублююсь, тривожусь, лякаюсь перед цими безмежними просторами. Нас дивує ця неозора широчінь і безмежна рівнина. Від часу, як гори Кавказу розтанули за караванами туманів, у моєму серці оселився сум. Стою перед вікном, укритим росинками дощу, і дивлюсь на цей неосяжний простір.

По бідних степових деревах помічаю, що на дворі вітер, вітер степів... У нас вітер зовсім інакший. Він свистить, гуркоче, виє. Український вітер повільно гойдається, тремтить, хвилюється. І ніч тут, у степах, зовсім інша...

Настають сутінки, наче величезна темна завіса опустилася на неозору рамку екрану. Ніч і степ...” [3, 47].

Ось так, можна сказати, одним розчерком пера автор зумів намалювати чудову українську панораму. Зіставляючи між собою Грузію та Україну, письменник готує читача до подальших сюжетних ліній і, що найголовніше, розкриває суть величчя батьківщини великого Кобзаря.

У Харкові К. Гамсахурдіа зустрічають українські письменники П. Тичина, М. Лебідь, Ю. Яновський, С. Мельник, М. Бажан та інші. Зустріч із ними наводить його на роздуми про призначення літератора: “Я – пише він – професію письменника вважаю не лише професією. Бо я не думаю, щоб представники інших професій мали стільки спільних стимулів, як письменники. Цю дивну сердечність і теплоту я відчував і в інших країнах, але, хочу признатися, що зустріч з українськими друзями в моєму житті закарбувалася з особливою силою” [3, 64-65].

Ця зустріч викликає в К. Гамсахурдіа радість і певне здивування: “Що ми знали десять років тому про українську літературу? Майже нічого. Знали

дещо про Шевченка і його поезію. Оце й усе. І всю українську літературу ми уявляли лише Шевченком. А тепер ось переді мною стояло кілька іменитих письменників” [3, 65].

Захоплення автора викликають вітряки: “І куди не глянеш, на Південь, на Північ чи на Захід, – усюди на пагорбах стоять із мечами й списами деви (казково-міфічні істоти-велетні. – *О. М.*). Я безмежно люблю вітряки” [3, 79].

Перебування в Україні викликало в К. Гамсахурдія роздуми над походженням народів, зокрема, безперечно ж, українського. “Зазвичай, – пише він, – націю гуртував навколо себе той чи той культурний очільник. Німці патріархом національної культури визначили Гете, грузинський народ – Руставелі, а український – Тараса Шевченка. Ці особистості згуртували свої народи міцніше, ніж це зуміли зробити століттями їхні визначні царі, полководці, релігійні жерці” [3, 86].

Після цього К. Гамсахурдія переходить до лінгвістичної тематики. На його думку, “дуже цікава й генеза культурних мов. Чим була би грецька мова без Гомера? Італійська – до Данте була такою ж проблематичною, як і українська до Шевченка. Німецькою мовою навіть сама німецька аристократія цуралася розмовляти, доки Гете й Шиллер не відродили її на нову силу. Сам Фрідріх Великий, основоположник німецької нації, розмовляв і писав французькою й латинською, бо в його часи були переконані, що німецька мова не здатна відтворювати високі матерії. Якою жалюгідною була би грузинська мова без Руставелі, коли б вона лишилася тільки в поезіях Багратіоні та грузинських дилетантів-князів. (Давню грузинську літературу творили переважно поети й діячі з династії Багратіоні, а також місцева аристократія – князі. – *О. М.*)

Український народ свого найбільшого й найулюбленішого первістка Тараса Шевченка назвав батьком. Саме він заклав основи національного самоусвідомлення нової України” [3, 86–87].

Високо оцінюючи значення поета для України, К. Гамсахурдія не без підстав наголошує: “В Україні ще досі можна почути легенди про Тараса Шевченка. Пам’ять про нього в уяві українців зростає щодня. І портрети свого духовного батька вони вміщують на стінах поруч із портретами релігійних святих” [3, 88].

Саме тому не дивно, що К. Гамсахурдія ставить Шевченка вище за будь-яких інших вождів власного народу: “Для українців Шевченко не тільки письменник, а й великий основоположник, батько нової національної культури, нового народу” [3, 88].

Фіксуючи побачене й осмислене, високо оцінюючи культурно-мистецькі досягнення українців, К. Гамсахурдія завжди тримає в полі зору постать великого Кобзаря.

Майже наприкінці нарису читаємо: “У Києві я залишився всього на кілька днів. У перший же день професор Кричевський і письменник Ю. Яновський повели мене оглядати Київ. Яке диво цей старий професор Кричевський! Розумний, доброзичливий, вихований, справжній український енциклопедист. Почали ми з будинку Шевченка, на меморіальній дошці якого читаємо: “Тут жив Тарас Шевченко, 1846” [3, 100]. Про Т. Шевченка, про Україну загалом К. Гамсахурдія, безперечно, дістав широку, багату і правдиву інформацію, адже архітектор і художник В. Кричевський, за проектом якого у 1925 – 1928 рр. було реставровано літературно-меморіальний будинок-музей Т. Шевченка в Києві супроводжував гостя повсюди. Розповідав Кричевський, очевидно, і про своє ставлення до шанованого класика. Багато цікавого К. Гамсахурдія почув тоді від незрівнянного гіда і про історію українського народу. Та хіба 1933 року про все можна було б офіційно писати?

“Українська Феміда” відіграла вагому роль не тільки в популяризації Т. Шевченка в Грузії, а й у зближенні українського і грузинського народів.

У порівняно невеликому за обсягом нарисі К. Гамсахурдіа спромігся торкнутися багатьох проблем минулого й сучасного. “Я в цій країні подорожній, але не такий, якого нічого, окрім ландшафту, не цікавить” [3, 88], – писав він. Справді, письменник зумів і побачити в Україні донбаське вугілля, й оглянути Харків, і вклонитися Києво-Печерській лаврі, роздивитися Софію Київську, і поміркувати про роль Т. Шевченка у формуванні української нації. У київському історичному музеї письменник побачив скульптуру Феміди. Зрозуміло, він роздумує і про неї. Бронзова постать, яка тримала в руках терези й меч, тепер нагадувала жебрачку. Тут же була розміщена галерея гетьманів... “Найважчі асоціації викликає в мене українська феміда (Феміда – богиня справедливості в античній міфології. – О. М.). Вона обікрадена віковими бурями. Колись вона мала в руці власні терези і шаблю, але Україна буде приречена на зникнення, як, до речі, і Грузія” [3, 104]. Чи можна було б тоді наголосити цю тему більше?

Подорожній нарис закінчується оптимістично.

Константине Гамсахурдіа в Україні бував і пізніше. Разом із членами делегації у складі Ш. Дадіані, А. Машашвілі, С. Чиковані, Ш. Радіані, І. Мосашвілі, С. Еулі, М. Патарідзе, О. Гоміашвілі, Д. Шенгелая, Р. Тветидзе, Г. Леонідзе й І. Абашидзе у травні 1939 р. він приїздив сюди, щоб узяти участь у пленумі Співки письменників СРСР, присвяченому 125-річчю від дня народження Т. Шевченка.

Востаннє письменник побував в Україні у травні 1969 р., коли тут відбувалася Декада грузинської літератури. Саме до цієї події видавництво “Дніпро” випустило збірку його новел під назвою “Безсмертя”, до якої в моєму перекладі ввійшли твори “Годинники”, “Слово про п’ятсот больнищів”, “Безсмертя”, “Розбитий чонгурі” та “Хогаїв Міндіа”.

Книжку супроводжувало звернення К. Гамсахурдіа “До українського читача”. Воно досить промовите й вагоме, невеличке за обсягом, тому дозволимо собі нагадати його сучасним читачам повністю:

“Дорогі українські брати і сестри мої, сердечне вітання вам, щира повага і братерська любов не тільки од мене, а й від усього грузинського народу.

Я був колись в Україні, гостював у наших друзів – чудових українських поетів і письменників Павла Тичини, Максима Рильського, Миколи Бажана, Петра Панча і багатьох інших. Вони по-братньому підтримували мене і в найтяжчі роки в моєму житті, що особливо цінне для мене (у 30-ті роки К. Гамсахурдіа, як і багато інших грузинських письменників, потрапив в опалу. – О. М.).

Я і моя родина, мої літературні друзі, весь грузинський народ щиро раділи разом з вами, дізнавшись, що нарешті справедливість перемогла і українські землі було возз’єднано в одній українській державі.

У мене давнє знайомство з українськими читачами. Ще до війни видали в українському перекладі роман “Вкрадений місяць” і оповідання “Хогаїв Міндіа”.

Зараз я радий нагоді знову зустрітися з моїми українськими друзями-читачами. Сподіваюсь, що наші творчі контакти міцнітимуть із року в рік” [2, 3-4].

Активну участь брав К. Гамсахурдіа в першій декаді української культури в Грузії 1931 року. Цікаві враження про цю подію залишив М. Бажан у книжці “Думи і спогади” (1983), де, зокрема, читаємо: “Прибульців оточують радісні хазяїни... Я бачу Константине Гамсахурдіа, що підходить до нас. Він знайомить мене з невисоким, худеньким, осяяним добром, зворушливою усмішкою чоловіком.

– Знайомтесь. Ви обидва футуристи, тож братайтесь, не без присмаку веселі іронічності каже Константине.

І там я вперше потиснув руку С. Чиковані¹, з яким потім я стільки років дружив як з найближчою і найріднішою мені людиною, стільки пережив і передумав, стільки шляхів і стежок стоптав” [1, 153-154].

На цій першій в історії Декади української культури в Грузії, за слушним спостереженням М. Бажана, між грузинськими письменниками й митцями України “зав’язувались ті взаємини дружби, які з кожним роком множилися, ширилися, зміцнювані численними ділами і досить частими подальшими зустрічами. Здружилися письменники з письменниками, кінематографісти з кінематографістами, артисти із артистами. Константине Марджанішвілі² буквально не відходив від Леся Курбаса, закохані один в одного ще з Києва. Михайло Калатозов³, Михайло Чіаурелі⁴ показували нам свої перші картини. Ната Вачнадзе⁵ разом з Валентиною Чистяковою⁶, Акакій Хорава⁷ разом з Амвросієм Бучмою⁸ – якими прекрасними парами ходили вони по вулицях квітучого, шумливого Тбілісі! Паоло Яшвілі, Тіціан Табідзе, Михайло Джавахішвілі⁹” [1, 153-154]. Згаданих тут Леся Курбаса, Тіціана Табідзе, Михайла Джавахішвілі та багатьох інших наймогутніших та найталановитіших творців культур наших народів пожерли чорні 30-і роки ХХ століття. Трохи вище М. Бажан пише про К. Гамсахурдіа і про початок своєї видатної перекладацької праці: “Я почав справу, яку сам визнавав за непосильну, зухвалу, надмірну для моїх скромних можливостей. Десь з року 1929-го ще в Харкові під час зустрічей і бесід з першими своїми грузинськими друзями – Георгієм Наморадзе (один із перших перекладачів Шевченкових творів грузинською мовою. – О. М.), Аміраном Габунія, а найбільше – з Константине Гамсахурдіа, людиною своєрідною, блискучою щодо ерудиції, темпераменту, таланту я почав мріяти про тяжку і відповідальну працю, заради того, щоб ознайомити українського читача з незрівнянною поемою Руставелі” [1, 152]. Як бачимо, К. Гамсахурдіа відіграв певну роль у шляхетній справі українського озвучення геніального “Витязя”...

У чудовому перекладі Олекси Синиченка в київському видавництві “Дніпро” 1971 р. вийшов роман К. Гамсахурдіа “Правиця великого майстра”. У передмові “Великий майстер художнього слова” відомий грузинський критик Бесо Жгенті коротко, але майже повністю зумів ознайомити українського читача із життєвим і творчим шляхом видатного грузинського письменника.

У травні цього року в моєму перекладі, з моєю передмовою вийдуть “Новели” К. Гамсахурдіа. До цієї збірки ввійшло 18 творів, написаних між 1914 і 1937

¹ Чиковані Симон (1903 – 1966) – грузинський поет. Перекладав твори Т. Шевченка, Лесі Українки, сучасних йому українських поетів.

² Марджанішвілі Коте (Константине) (1872 – 1933) – грузинський театральний режисер. У 1906 – 1908 працював в Україні. У 1919 – головний режисер Театру Української Радянської Республіки ім. В.Леніна. Пізніше – комісар театрів Києва. З 1922 р. працював у Грузії. Поставив п’єси М. Куліша “Комуна в степах” (1930) та І. Микитенка “Світить нам, зорі” (1931).

³ Калатозов Михайло (1903 – 1973) – відомий грузинський і російський кінорежисер. Його стрічка “Летять журавлі” (1957) здобула “Золоту пальмову гілку” – приз 11-го Міжнародного кінофестивалю в Канні.

⁴ Чіаурелі Михайло (1894 – 1974) – грузинський кінорежисер і сценарист.

⁵ Вачнадзе Наталія (Нато) (1904 – 1953) – кіоактриса, народна артистка Грузинської РСР (із 1950). Відома акторка німого кіно. Виконала роль Дори в українському фільмі “Квартали передмістя” (1930).

⁶ Чистякова Валентина (1900 – 1984) – актриса, народна артистка УРСР (з 1943). Дружина Леся Курбаса. Була однією із засновників театру “Березіль”.

⁷ Хорава Акакій (1895 – 1972) – актор, народний артист СРСР (з 1936). У 1914 – 1917 рр. навчався в Київському університеті. Був заарештований за участь у демонстрації студентів, які виступили проти заборони царської влади вшановувати пам’ять Т. Шевченка. З 1922 р. працював у театрі ім. Ш. Руставелі під керівництвом К. Марджанішвілі.

⁸ Бучма Амвросій (1891 – 1957) – видатний український актор. У 1922 – 1926 і в 1930 – 1936 рр. працював у театрі “Березіль”. У 1926 – 1930 знімався в кіно. Найвідоміші ролі у фільмах: Тарас Шевченко (1926), німецький солдат (“Арсенал” О. Довженка), Басманов (“Іван Грозний” С. Ейзенштейна).

⁹ Яшвілі Паоло (1895 – 1937) і Табідзе Тіціан (1895 – 1937) – грузинські поети. Джавахішвілі Михайло (1880–1937) – прозаїк. 1930 р. українською мовою видано його “Збірку оповідань”.

роками. Немає сумніву: поява цієї книжки слугуватиме подальшому зміцненню українсько-грузинських літературних взаємин і зростанню дружби між нашими народами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бажан М.* Думи і спогади. – К.: Рад. письменник, 1983.
2. *Гамсахурдіа К.* Безсмертя. – К.: Дніпро, 1969.
3. *Гамсахурдіа К.* Українська Феміда. – Тбілісі: Федерація, 1933. (Грузинською мовою).

Отримано 4 квітня 2013 р.

м. Київ

